Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004

TÜRK HALK DİNDARLIĞINDA DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK: ZİYARET FENOMENİ ÖRNEĞİ *

Yrd. Doç. Dr. Celaleddin ÇELİK**

Özet

Bu yazıda tarihsel ve güncel görüntüleri altında Türk halk dindarlığı inceleme konusu yapılmıştır. Halk dindarlığında süreklilik gösteren ve değişime uğrayan unsurlara işaret edilmiş; bunların farklı kavramlarla ifade edilmesi bir yöntem sorunu olarak vurgulanmıştır. Bu bağlamda özellikle halk dindarlığı ile popüler din arasındaki ayrışma üzerinde durulmuş ve kültürel arkaplanda ise halk kültürü, popüler kültür gibi kavramlar irdelenmiştir. Tarihsel gelişimi içinde Türk halk dindarlığında tezahür eden farklılaşmalar, ziyaret fenomeni örneğinde incelenmiş ve konu ile ilgili değişik yaklaşımlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Halk kültürü, popüler kültür, halk dindarlığı, popüler dindarlık, ziyaret fenomeni, türbe.*

---

* Bu makale, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 3-5 Aralık 2003 tarihinde ODTÜ'de düzenlemiş olduğu 8. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulan bir bildiriden hareketle geliştirilmiştir.

** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

The change and continuity in Turkish folk religiosity: The sample of visiting phenomenon

Abstract

In this paper Turkish folk religiosity in the sight of historical and actual manifestations was studied. The elements of folk religiosity in which manifest its continuity and incur the change were indicated; the expression of these elements in different concepts as a method problem was stressed. In this context, we exposed especially the isolation between folk religiosity and popular religion, and also discussed the concepts as popular culture in the cultural background. The differentiations that manifest in the Turkish folk religiosity in its historical progress are studied in the sample of visiting phenomenon and discussed the different approaches that deal with the subject.

Key words: *public culture, popular culture, folk religiosity, popular religiosity, visiting phenomenon, tomb*

Giriş

Türk toplumu 1950'li yıllardan bu yana, hızlı kentleşme, sanayileşme, nüfus artışı ve göç bağlamında nitelik ve nicelik olarak önceki dönemlerden farklılaşan özgün bir değişim tecrübesi yaşamaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin fiziksel ve sosyal mekana yansımaları ise çeşitli kuramlar ve kavramlar altında[1] sosyolojik araştırmalara konu olmuştur. Söz konusu değişimin analizinde görülen bu kavramsal çeşitlilik, hem yaşanan sürecin son derece hareketli ve karmaşık yapısını, hem de onun incelenmesinde yöntemle ilgili teorik ve pratik güçlükleri göstermektedir. Zira bilindiği gibi sosyal

[1] Bu çerçevede Türk toplumunda sosyo-kültürel değişimin özellikle 'arabesk', 'popüler kültür', 'taşra kültürü', 'göreli yoksunluk', 'tampon mekanizma', 'nöbetleşe yoksulluk' gibi kavramlar altında açıklanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

gerçekliğin ve sosyo-kültürel değişimin özgün yapısı, olguların gözlem ve incelenmesinde kullanılan araç ve kavramların da eleştirel ve işlemsel bir süreçten geçmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum, özellikle çeşitli toplumsal kategorilerle ilişkisi içinde ve farklı boyutlarda dini yaşayışı incelemeyi amaç edinmiş bilimsel çalışmalar için daha da önemli hale gelmektedir. Bu yazı, söz konusu değişim sürecini, hızlı kentleşme ve sanayileşmenin doğrudan etkisi altında bulunan ve zaman içinde bu süreci de etkileyen kitlelerin dinî yaşayışı ile ilişkisi içinde ele almayı amaçlamıştır. Makalenin problemini ise, çok boyutlu sosyo-kültürel değişimin halk dindarlığı bağlamındaki yansımaları ile onu analizde öne çıkan kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar oluşturmuştur. Bu çerçevede temel vurgumuz, değişim olgusunun halk dindarlığını oluşturan tarihsel, geleneksel ve özsel unsurlarla olan etkileşimi ve onda ortaya çıkan farklılaşmalar üzerine yönelik olacaktır. Halk dindarlığındaki değişmelerin somut bir yansıması olarak da, özellikle ziyaret fenomeni içinde ortaya çıkan yeni anlayış ve uygulamalar üzerinde durulacaktır.

Türk toplumunda din ve değişme ilişkileri üzerine süren tartışmalar, tarihsel ve kültürel süreci anlamaya yönelik sosyolojik bir boyut taşımaktadır. Konunun tarihsel arkaplanı ile birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanan ve toplumun bütün kesimlerini içine çeken büyük çaplı değişim süreci, dinî yaşayış alanını da içeren kültürel yapıda önemli farklılaşmalar ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte büyük kentlerin maruz kaldıkları kırsal göç dalgası ve hızlı nüfus artışı, fiziksel ve kültürel yapıda kolaylıkla kestirilemeyen çok çeşitli sonuçları beraberinde getirmiştir. Sosyo-ekonomik ve kültürel donanım yetersizlikleri yüzünden kentsel mekan ve kültüre katılamayan göçmenler, kendi gettoları içinde oluşan yeni yaşama stratejilerine yönelirler. Bu bağlamda göçmenler, ne geleneksel kalıplara, ne de öngörülmüş modernleşme süreç ve yapılarına uymayan bir kentleşme tecrübesi sergilemişlerdir. Yaşanan bu çok yönlü kültürel etkileşim ortamı, halk kültürü içinde dini bağlılık, anlayış ve yaşama biçimleri bakımından geleneksel halk dindarlığından farklılaşan bir tür popüler dindarlığı üretmektedir. Bir başka deyişle bu süreçte dinî yaşayışın, tarihsel-geleneksel birikimden gelen çok çeşitli eğilim ve kültürel örüntülerin yanı sıra, gelenekte rastlanmayan yeni,

bireysel, karma, melez biçimleri de içerdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, örüntü ve motiflerini geleneksel dünya görüşünden alan halk kültürü ve dindarlığının, modernleşme tecrübesinde yaşadığı değişimleri sosyolojik ilginin konusu yapmaktadır.

Halk Dindarlığının Kültürel Arkaplanı: Gündelik Hayat Kültürü

Daha çok kırsal kökenli toplumsal kategorilerle ilişkilendirilen ve bir köylü dinî olarak görülen halk dindarlığı, kırsal ve kentsel yaşam tarzları arasındaki farkın azaldığı modernleşme sürecinde artık çok daha geniş kesimleri ilgilendirmektedir. Nitekim bu değişimi dikkate alan Günay'ın tipolojisinde geleneksel halk dindarlığının, kırsal kesimle birlikte kentlerin orta ve alt kesimlerinde yaygın olan şekilci, taklitçi ve derin teolojik konulara yer vermeyen ritüalistik bir tipi temsil etttiğini[2] görürüz. Türk toplumunun nüfus profilinde kırsal boyutun ağırlığı, yakın dönemlere kadar süren bir gerçekliği ifade ettiği için[3], onun dinî hayatında önemli bir kategoriye tekabül eden halk dindarlığında da, geleneksel-kırsal motiflerin belirleyici bir konumda olduğu söylenebilir. Ancak kitlesel iletişim, ulaşım ve toplumsal devinimin artışıyla birlikte sosyo-kültürel yapının da farklılaşması kaçınılmaz olmaktadır. Buna bağlı olarak halk dindarlığının sosyolojik tabanında ve niteliklerinde de bir değişme ortaya çıkmıştır. Kırsal-geleneksel kültürün geçirmiş olduğu kentleşme tecrübesi, halk dindarlığını oluşturan unsurlara yeni bir boyut olarak katılmış ve bu yüzden o bir farklılaşmaya işaret etme anlamında "popüler kültür ve popüler din" kavramlarıyla birlikte tartışılmaya başlanmıştır.

Bilindiği üzere kültürün tanımımda öne çıkan, "paylaşılan davranış kalıpları, zihniyet ve alışkanlıklar," gibi ifadeler, hem belli bir toplumun hem de o toplum içindeki çeşitli grupların hayat tarzlarına göndermede bulunur. Dolayısıyla ortak sembol, fikir ve duygular etrafında inşa edilen sosyal hayat dünyaları, diğer-

---

[2] Bkz. Ünver Günay, *Erzurum ve Çevresinde Dini Hayat,* Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999, 263.

[3] Ancak 1990'lı yıllarda kentsel nüfus (%59) kırsal nüfusun önüne geçer (%41). Bkz. Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, DİE Yay., Ankara 1998, 66.

lerinden farklı kılan yaşama tarzlarını kişilere sağlamış olmaktadır. Kültürel bağlamlar bu anlamda kolektif bilincin ve kimliğin dayanaklarını temin etmekte; bireysel ve toplumsal düzeyde hayatın, sosyal ilişkilerin akışına yön vermektedir.[4] Toplumsal yaşamın ortak geçmişinde kolektif bir ruhu oluşturan birikim ve tecrübelerin yanı sıra, değişik sosyal birim ve zamanlarda çok farklı düzey ve yapılanmalar da kendi kültürel örüntülerini üretir. Buna göre kültür, toplumun iktisadi, siyasi ve yerleşim çevrelerine göre farklılaşan tezahürler gösterebilir. Nitekim tarihsel gelişimi içinde farklı kültürel oluşumların ortaya çıkması ve hatta bunların belli bir zamanda bir arada bulunması, yerine göre içinde çatışma ihtimalini de barındıran bir kültürel çeşitlilik ve zenginlik anlamına gelebilmektedir. Bunun somut örnekleri hızlı değişme sürecindeki toplumumuzda "geleneksel-kırsal, taşra, kitle, popüler veya arabesk kültürün" modern kent kültür ve yapısı karşısında yapılan kimi değerlendirmelerinde görülebilir.

Türkiye'de hızlı sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak yaşanan sosyo-kültürel değişme süreci, dinamiklerini kendi özgün konumundan alan yeni kültürel oluşum ve yapılanmaları üretmektedir. Bu anlamda özgül bir değişim tecrübesi yaşayan Türk toplumu, farklı sosyal dünyalarda üretilen teorilerin açıklama imkanlarını aşan bir kültürel performans sergilemektedir. Her ne kadar küreselleşme olgusu kültürel çeşitlilikleri yok edici bir benzeştirmeye tabi tutsa da, kitle iletişim araçlarının artan yaygınlığına paralel olarak *kültürün popüler bir tüketim unsuru*, ya da *tüketimin bir kültür haline gelmesi*, her toplumun kendi sosyal dünyasında farklı biçimlerde şekillenmekte ve yansımaktadır.[5] Modern teknoloji ve kitle iletişim araçları, kültürü yalnızca tarihsel ve sosyal bağlamı içinde taşınan bir sosyal miras olarak bırakmamakta, bunun ötesinde onun tüketim mekanizmasına

---

[4] Kültür tanımları için bkz. Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Yay. Haz., H.Özel-C.Güzel, Ayraç Yay., Ankara 2000, 43; Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Yay., İstanbul 1996, 104-105; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, 591; Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yay., İstanbul 1994, 65, 94-95.

[5] Asım Yapıcı-M. Yıldırım, "Küreselleşme Sürecinin Dini Kimliklere Etkisi: Sosyal Psikolojik Bir Araştırma", *Dini Araştırmalar 6 / 17*, Ankara 2003, 119-121.

uygun niteliksel dönüşümünde de önemli rol almaktadır. Bu anlamda geniş toplum kesimleri tarafından paylaşılan popüler kültür, toplumsal etkileşimin canlı olduğu gündelik hayatın ritimlerinin ve değişimin izlenebileceği bir alanı oluşturmaktadır. Bu çerçevede halk dindarlığı da halkın gündelik hayat kültürü içinde, geçmişe ait unsurları ile popüler kültür ortamında yeniden şekillenmektedir.

Genel anlamda popüler kültür, geniş bir nüfus tarafından paylaşılan inançlar, pratikler ve bunların içerdikleri normları ifade eder. Kaynağını yerel geleneklerden alan bu "inançlar, pratikler ve nesneler", bir yandan "popüler" olanı, diğer yandan da çeşitli güç merkezlerinde doğan inançları, pratikleri ve nesneleri paylaşan kitleyi kapsamaktadır.[6] Bu çerçevede kavram ya geçmişin geleneksel toplumlarındaki *halk kültürü*, ya da modern toplumlardaki yaygın *kitle kültürü* olarak değerlendirilmiş, böylece her kuramın kendi perspektifinde o, bir yönüyle eleştiri konusu yapılmıştır. Oysa biz popüler kültürün, yaşanmayan uzak bir geçmişten ziyade gündelik hayatın doğal bir ürünü olarak özellikle burada olan üzerine odaklandığını[7] görmekteyiz. Dolayısıyla popüler kültür modernleşme olgusuyla birlikte, yani kitlesel üretim ve iletişimin yaygınlaşmasıyla bağlantılı olarak öne çıkan bir kültürel yansımadır. Ancak popüler kültürün gündelik hayat içinde gelişen ve yaşayan bir kültür olması gerçeği, onun geleneksel olana bağlı yönünün de gözönünde tutulmasını gerektirir. Yani günün, 'an'ın kültürü olarak popüler kültür, hem kitleselleşme araçları, hem de yeni tüketim unsurlarını yaygınlaştırma anlamında modern bir tarzı ifade ederken, bunun meşrulaştırılması ise daha çok geleneksel materyal üzerinden sağlanmaktadır.

Popüler kültür, sanayileşme ve kentleşme gibi teknolojinin kitle iletişim araçlarıyla gündelik hayatı kuşatmasına imkan veren değişim süreçlerinde yaygınlık kazanmıştır. Medyatik boyutunda popüler kültür, özellikle tektipleştirici bir *kitle kültürü* fenomeni bağlamında karşımıza çıkar. Doğal olarak onun bu özellik-

---

[6] M.Schudson, "Popüler Kültürün Yeni Gerçekliği: Akademik Bilinç ve Duyarlık", *Popüler Kültür ve İktidar*, Der. N.Güngör, Vadi Yay., Ankara 2000, 169.

[7] Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. Işın Gürbüz, İstanbul 1998, 28.

leri daha çok geleneksel halk kültürünü etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu nedenle o çeşitli yaklaşımların olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerine konu olmuştur. Halkı değişmenin öznesi olarak gören ideolojik yaklaşımlar, onu çoğulculuk ve çeşitliliğin kültürel zemini olarak tanımlarken,[8] bazı yaklaşımlar ise onu kültür endüstrisinin etkisiyle yaygınlık kazanan ve toplumda güç sahibi kesimlerin, kitleyi maniple etmek üzere kullandıkları kitle kültürü ile aynı anlamda kullanmışlardır.[9] Onun üretim ve tüketim süreçlerini kolaylaştıran homojenleşmiş bir kültürel ortamı yansıttığı savunulmuştur. Öte yandan nüfusun çoğunluğu tarafından paylaşılması nedeniyle, yaygınlığı ölçüsünde *kalite* ve *nitelik* bakımından belli bir yoksunluğu ya da bayağılığı ifade ettiğine dair genel bir anlayış da bulunmaktadır.[10]

Burada popüler kültür ile kitle kültürü arasında ortaya çıkan ayrımlar, homojen bir halk kültüründen sözetmeyi güçleştirmektedir. Zira popüler kültürü temsil eden kitle olgusu, bilindiği gibi sanayileşme ve kentleşme süreçlerinde gelişen modern bir fenomendir. Bu çerçevede ortaya çıkan yeni teknolojik imkanlarla tüm toplumun etkileşime girmesini sağlayan büyük bir iletişim patlaması yaşanmıştır. Popüler kültürün ortaya çıkmasında etkili olan faktörler, hemen hemen bütün toplumlarda benzer nitelikteki kaynak ve mekanizmalardır. Ancak her toplumun kendine özgü sosyo-kültürel ve ekonomik dinamikleri, popüler kültürün de toplumlara göre farklı özellikler taşımasına yol açmıştır. Bununla birlikte genelde onun, orta ve alt toplumsal kategorilerin eğlence, hayat ve tüketim alışkanlıklarına ilişkin olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi aynı toplum içinde yaşayan değişik halk tabakalarının norm ve değerlerindeki fark-

---

[8] Popüler kültüre yaklaşımlar konusunda oldukça farklı eğilimler bulunmaktadır. Seçkinci kültürel yaklaşım onu zevksizliğin veya sıradanlığın bir yansıması olarak görürken, halkı ideolojik yaklaşımlarının öznesi olarak gören eğilimler ise onda toplumsal dinamizmin unsurlarını görürler. Bu konuda bkz. Nazife Güngör, *Popüler Kültür ve İktidar*, Vadi Yay., Ankara 1999, 11.

[9] Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yay., İstanbul 1991, 84-86. Bu anlamda kitle, farklılaşmayan bir kolektiviteyi, bireylerden ya da grup üyelerinden çok bir kalabalığı, "kitle kültürü" kavramı ise, kalabalıkların "kültürsüzlüğünü" ifade etmektedir.

[10] N. Güngör, *Popüler Kültür ve İktidar*, 10.

lılıklar, kültürel bir farklılaşmanın da yolunu açmaktadır. Bu anlamda özel tüketim alışkanlıkları, sanatsal ve estetik yönelimleriyle ayrışan üst sınıfların yaşam biçimi ve kültürü genellikle *yüksek kültür* kavramıyla, buna karşılık geniş halk yığınlarının benimsemiş oldukları yaşam biçimi de *popüler kültür* kavramıyla ele alınmaktadır.[11] Ancak popüler kültürün giderek zenginleşen muhtevası, onun salt yüksek ve alt sınıflar arasında yapılan bir ayrımın konusu olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada farklı toplumsal tabakalar ve alt-üst sosyal kesimler arasında bir iletişim ve etkileşimin bulunması,[12] olgunun bütünüyle belli toplumsal kategorilerle özdeşleşmesini önlemektedir. Yani popüler kültür ürünleri, her düzey ve kesimden insanların tüketimine sunulmak üzere üretilmekte; kitleselleşmiş üretim ise, toplumsal farkları örten bir tüketim eğilimini teşvik etmektedir. Popüler kültürün bu özellikleri, onu gelenekselle olan bağlantısı daha çok öne çıkan halk kültüründen ayrı tutmayı gerektirmektedir.

Nitekim Türkiye'de popüler kültür olgusu da özellikle hızlı ve çarpık kentleşme sürecinde *arabesk* kavramı ile birlikte tartışılır olmuştur. Bu süreçte yaşanan değişim, gelenekten bir farklılaşmayı ifade etmekle birlikte, modernleşmenin öngörülen formel yapılanmasına da uymayan bir performans sergilemiştir. Modernleşmeci yaklaşımların "geçiş kuramlarıyla" açıklamaya çalıştığı bu olgu, kültürün kişilik ve kimlik düzeyinde yaşadığı belirsizlik, tutarsızlık ve kararsızlık durumlarını tanımlamada arabesk kavramıyla temsil edilmiştir.[13] O daha çok, yaşadığı ortamla uyum sağlayamamış, kentsel hayata katılamamış kırsal kökenli nüfusun yaşama çevresine özgü bir kültür olarak yorumlanmıştır. Buna göre

---

[11] Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Ünv. Yay., Eskişehir 1993, 79. Burada yüksek kültür genellikle klasik müzik, ciddi romanlar, şiir, dans, yüksek sanat ve görece az sayıda eğitilmiş insanın değerini anladığı diğer kültürel ürünleri kapsarken, bazen *kitle kültürü* olarak da adlandırılan *popüler kültür* ise, çok daha yaygın ve herkes için erişilebilir bir içeriğe sahiptir. Bkz. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 591.

[12] Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma -Çorum Örneği-*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002, 21.

[13] Bir popüler kültür fenomeni olarak arabesk, kırsal ile kent, Doğu ile Batı, geleneksel ile modern arasında ne o ne de öteki olabilmiş, ama her ikisinden de özellikler taşıyan parçalı, melez bir kültürü işaret etmektedir. Hilmi Yavuz, *Kültür Üzerine*, Bağlam Yay., İstanbul 1987, 101.

arabesk kültür, göçmenlerin içinde bulunduğu varsayılan kimlik bunalımı ve uyumsuzluğun yansıması şeklinde düşünülmektedir.[14] Oysa halk kültüründe yüzyılların tecrübesinin kuşaktan kuşağa aktarılarak gelmesi sözkonusudur. Onda Türk toplumunun gündelik hayatı içerisinde sağduyusu, dünya görüşü, dini gelenekler ve ahlakının yansıması vardır; popüler kültür ise bu birikime dayanabileceği gibi değişime özgü durumların pratik bir sonucu olarak onu aşma ve hatta çarpıtma boyutlarına sahiptir.

Popüler Kültür ile İlişkisi İçinde Halk Dindarlığı

Türkiye'de popüler kültürün sanayileşme ve kentleşme gibi modernleşme süreçleri bağlamında şekillenen anlamı ile, "popüler dindarlığın" tanımı arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ancak popüler dindarlığın ayırt edici bir karakteristiği de modernleşme sürecinde yaşayan toplumların dini yaşayış biçimleri ile ilişkili olmasıdır. Yani popüler dindarlık her ne kadar geleneksel kültürden gelen bir takım inanç ve uygulamalara dayansa da, onun özellikle değişim sürecine özgü bir boyutu bulunmaktadır. Öte yandan dini araştırmalarda *popüler din* kavramı ile *halk dini* kavramının sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Burada popülerin öznesi olan tabakanın, bağımsız ve ayrı bir alan oluşturup oluşturmadığı ihtilaflı olduğu için halk veya popüler din kategorileri de kendini bu tartışmadan kurtaramamaktadır. Ayrıca yukarıda işaret etmeye çalıştığımız gibi, halk kültürü ile popüler kültür arasında kendini gösteren farklılıklar, dindarlıkla ilgili değerlendirmelerde de dikkate alınmak durumundadır.

Tanımlarda popüler din kavramı, büyük ölçüde dini kurumların otoritesi dışında kalan ya da merkezi öğretiye uzak dini inanışlar, ibadetler ve uygulamalar

---

[14] Burada modernleşmeyi, evrimsel bir süreç olarak tanımlayan yaklaşımlar, arabeski "gelenekselin bozulmuş hali ve aynı zamanda geçiş toplumuna özgü bir fenomen, yani modern olamamış bir marjinallik" biçiminde kabul etme eğilimindedirler. Bu yaklaşım geleneksellik ile modernlik arasında kalan geçiş haline özgü toplumsal ve kültürel bunalımın arabesk kültür üzerinden yansıtıldığını ima etmektedir. Bu anlayış, gelenekselden moderne geçiş tamamlandığında, bunalımla birlikte arabesk kültürün de ortadan kaybolacağına yönelik bir beklenti veya öngörü içermektedir. Bu açıklama tarzına eleştirel bir yaklaşım için bkz. Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yay., İstanbul 1991, 17.

bütününü ifade etmektedir.[15] Kavram genel anlamda "yüksek tipli, organizeli, kitabi dinlerle bir arada yaşayan, kurumsal ve ortodoks olmayan inanç, ritüel ve pratikler"i tanımlamak üzere kullanılmaktadır.[16] Ancak halk dindarlığı tanımlarında da kendini gösteren aynı unsurlar, bizim burada vurgulamaya çalıştığımız gibi popüler dindarlığın farklılıklarını içermemektedir. Wuthnow ise, bu noktada popüler dinin "gündelik hayatın kırılma noktalarına denk düşen ve hemen hemen herkesin çeşitli vesilelerle başına gelmiş olan hastalık, ölüm, trajedi gibi tecrübelere ilişkin olduğu"nu belirtir. Bu tür durumların öngörülmezlikleri dolayısıyla modern toplumda da kişisel uyum sorunları çıkarabileceğini açıklayan Wuthnow, "meslek", "okul", "iş seçimi" gibi temel kurumlar arasındaki geçişlere özgü kaygının da en az diğer endişe konuları kadar önemli olduğunu savunur. Sonuçta popüler dinin modern toplumda da oldukça sürekli ve önemli bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır.[17]

Wuthnow'un modern toplumun kritik aşamaları olarak daha çok psikolojik süreçlere atfettiği bu geçiş bunalımları ile popüler dindarlık arasında kurduğu ilişkinin[18] bir benzeri, gelişmekte olan toplumların kentleşme ve modernleşme pratiklerinde ortaya çıkan sosyo-psikolojik sorunlarda da kendisini açıkça hissettirmektedir. Popüler dinin inanç ve pratikleri olarak sıraladığı "beslenme,

---

[15] A.Murat Yel, "İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler", Çev, Ali Coşkun, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar/95, sayı: 10, 50-51.

[16] *Dictionary of Belief&Religions*, "Popular Religion", 409, (R.Goring (Ed.), Wordsworth Refernce, W&R Chambers Ltd, Edinburgh 1995)'den nak. M.Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, 28. Ünver Günay, bütün büyük dinlerde resmi-kitabi dindarlık ile halk dindarlığı arasında ortaya çıkan ayrışmaya dikkat çekerek, halk dindarlığı veya popüler dindarlık teriminin, resmi, kitabi veya popüler dindarlık terimlerinden ayrılan yönlerini belirtir. Buna göre halk dindarlığı içerisinde büyüsel, mistik unsurlar ve vurgular bulunmakta, resmi-kitabi dindarlık ise kutsal metinlere, nasslara ve kurumlaşmış dinsel yorumlara bağlılığı öne çıkarmaktadır. Bkz. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998, 302.

[17] R. J. Wuthnow, "Din Sosyolojisi", *Din ve Modernlik*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, 79.

[18] Bu anlamda ayrıca ABD ve Avrupa toplumlarında görülen astrolojiye, algı dışı iletişime inanç, ölülerle bağlantı ve beden dışı tecrübeler ve translar, ayrıca tatil, spor olayı ve doğa amblemlerinin yarı-gizemli karakteri gibi olgular modern seküler kültür içindeki popüler dindarlık görüntüleri olarak tanımlanmaktadır. Wuthnow, "Din Sosyolojisi", 77.

sağlık ve hastalık, hayat sürecindeki büyük geçiş dönemleri, ölüm, gelecek tahminleri, kötülük ve kötü talih problemleri" gibi konu başlıkları, popüler dinin sosyal çevresi hakkında bazı ipuçları taşımaktadır.[19] Nitekim Wuthnow'da bu bağlamda, "popüler dinin en fazla modernleşmemiş toplumlarda ortaya çıktığını" belirtmektedir.[20] Bu yaklaşım, modern öncesi toplumlarda yaşamdaki geçiş ve değişimleri dengeleyecek, sorunları çözecek kurumsal yapıların bulunmayışına göndermede bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'de de kentleşme sürecinde ortaya çıkan temel problemlerden biri, kurumsal ve kültürel gelişmenin demografik göç hareketinin gerisinde kalmasıdır. Kentsel hayatın güçlükleri, çeşitli dayanışma ağları ve mekanizmalarla aşılmaya çalışılırken, dini hayatta buna göre şekillenmektedir. Popüler dindarlığın çeşitli görünümleri ya da işlevleri sosyo-kültürel ve ekonomik donanımsızlıklardan dolayı, kentsel rekabet alanında güçsüz ve yoksun kalanlara yönelik olarak devreye girebilmektedir. Ancak bu işlevlerin yalnızca kentleşmenin mağdur ve yoksun bıraktığı kesimlerde ortaya çıkmadığı açıktır. Zira nasıl popüler kültür, toplumsal tabakalaşmanın klasik sınırlarını tanımayan bir yaygınlık düzeyine sahipse, popüler dindarlık da farklı düzey ve kesimlerde çeşitli ritüel ve uygulamalarıyla paylaşılmaktadır.

Sözlü geleneğe dayalı ve sözlü anlatımlar yoluyla yaygınlaşan bir semboller sistemi olarak popüler din, daha çok dayanışmacı grupların varlığında doğmakta ve muhtemelen sınırlı dil kodlarının niteliklerini paylaşmaktadır. Folklorik öğelerle bezenen popüler dinin dili, belli bir grubun kıssaları ve tecrübelerini içerir. Başka bir deyişle popüler dinin ahlaki düsturları, "formel akıl yürütmelerden ziyade menkıbe ve kıssalar aracılığıyla yürütülür". Gündelik yaşam alanına tanrısal yahut aşkın müdahaleye ilişkin inançları içermesi açısından sıradan ise, folklordan

---

[19] Bunların yalnızca 'popüler din'de değil 'kitabi din'de de yeri olduğu bilinmektedir. Zira atıf teorisi çerçevesinde yapılan çalışmalar da göstermektedir ki, dinin fonksiyonel tarafı bu tür inanç ve uygulamaları beraberinde getirmektedir. Esasen insanlar günlük hayata ve genel anlamda varoluşa anlam katabilmek için dış dünyayı din ile anlaşılır bir hale getirmeye çalışmaktadırlar. Burada konunun popüler kültürü ilgilendiren yönü ise, problemin sosyo-kültürel atmosfer içerisinde nasıl çözümlenmeye çalışılması ile ilişkilidir.

[20] R. J. Wuthnow, 76, 77.

ayrıdır.[21] Popüler dindarlığın yaşandığı yerlerde birçok insan için din, *düşünülen*den ziyade *yaşanan* bir şeydir.[22] Kaynağını ise sürekli olarak hastalık, ölüm korkusu ve doğal felaketler gibi bir takım belirsizlikler ve öngörülmeyen durumlarla ilgili kaygılardan almaktadır.[23]

Popüler dindarlığın sosyolojik bağlamı, sosyo-dinî oluşumları belli sosyo-ekonomik ve kültürel sebeplerle ilişkilendirme eğilimlerine göre geniş bir çeşitlilik içinde ele alınmaktadır. Nitekim popüler dindarlığı ortaya çıkaran sosyolojik faktörler arasında, popüler inançlar ve uygulamaların halk katında görmüş olduğu sosyal fonksiyonlar, alt sosyal konumda yer alma, sosyal kötülük ve olumsuzluklar ile halk kitlelerinin örf, adet ve geleneklere bağlılığı[24] gibi özelliklerin bulunması da bunu göstermektedir.

Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik Görüntüleri

Müslüman toplumların dinî sosyal tarihinde, "normatif-resmi geleneğin yanında belirgin tarzlarda değişiklik gösteren sosyal değer, düşünüş ve adetlerin oluşturduğu bir halk geleneğinin bulunduğu" bilinmektedir. Başka bir deyişle *popüler din* ile *ortodoks, kitabi ve normatif din/dindarlık* arasındaki ayırım köklü tarihsel temellere dayanmaktadır.[25] Genel anlamda halk dindarlığının yaygın kalıpları ise; tabiattaki mevsim, hafta, ay ve yılların devri daimlerini kutlama şeklindeki geçiş ayinleri, şeyh, seyyid, şerif gibi dinî önderleri gerek hayatlarında gerekse mezarlarına yapılan ziyaretler, tarikatlarda ve tasavvufta olduğu bibi velilere hürmet, resmi din anlayışında kabul görmeyen dinî heyecanın ifade edildiği ibadet ve zikir kalıpları, kötülük ve şerden korunma amaçlı muska, nazarlık gibi koruyucu

---

[21] R. J. Wuthnow, 80, 76, 77.

[22] A. M. Yel, "İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler", 51.

[23] Kabul etmek gerekir ki din genel anlamda bütün toplum katlarında dış dünyayı anlama ve anlamlandırma ihtiyacından, varoluşsal kaygılarla başedebilmeye kadar uzanan anlam çerçeveleri oluşturmaktadır. Burada popüler dindarlık açısından ön plana çıkan şey ise, ihtiyaçların yine aynı kültürel bağlama uygun olarak karşılanma tarzı ve şeklidir.

[24] M.Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, 89-94.

[25] Sami Zubaida, *İslam, Halk ve Devlet*, Çev. Sami Oğuz, İletişim Yay., İstanbul 1994, 163.

nesneler takınma veya üzerinde taşıma gibi özelliklerde toplanmaktadır.[26] Burada tarihsel boyutu içinde öne çıkan halk dindarlığının, İslam öncesi bazı kültürel unsurları bünyesine alması, resmi inanç, öğreti ve uygulamalar ile kendisi arasındaki farklılıkların çeşitli faktörlere bağlı olarak birbiriyle karışması gibi olgular, İslam halk dininin açıklanmasını zorlaştırmaktadır.[27] Başka bir deyişle halk dindarlığı, çok farklı kaynak ve unsurları içeren senkretist bir yapı özelliği taşımaktadır. Buna göre, ritüellerin teolojik konuların önüne geçtiği halk dindarlığında, tasavvufi ve mistik etkilerin yanı sıra, büyüsel (kurşun dökme, muska yazma, fal bakma vs.), efsanevi ve mitsel öğeler de yer almaktadır. Adak niyetiyle ağaç ve türbelere çaput bağlama ve ağaç kültü gibi unsurlar bir anlamda yeni popüler dindarlıktaki eski Türk dininin veya şamanizmin kalıntıları mahiyetindedir.[28] Kültürel kaynaklarını ise, büyük ölçüde ilmihaller, hadis kitapları, alperenlerin hayatları ve dinsel motifli şiirlerle aşk hikayeleri gibi dini halk edebiyatından almaktadır.[29]

Değişim sürecindeki popüler dindarlık, teorik olarak resmi İslam'dan gelen etkilere açık olmakla birlikte, onu ayırt eden bazı unsurlarına işaret edilebilir.

---

[26] Jacques D.J. Waardenburg, "Official and Popular Religion as a Problem in İslamic Studies", in *Official and Popular Religion: Analysis of a Theme for Religious Studies*, Peter Handrick Vrijhof and Jacques Waardenburg (ed.), Mouton Publishers, The Hague, 1979, ss.343-344'den akt., A.M.Yel, "İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler", 59.

[27] "Halk İslamı" Çev.M.Arslan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, www.dinbilimleri.com, Yıl: 2 Sayı: 3 Nisan-Mayıs-Haziran 2002.

[28] Bkz. Harun Güngör, *Türk Bodunbilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Kitabevi Yay., Kayseri 1998, 13-16.

[29] Bu kaynaklar Mardin'in dökümüne göre; köyler düzeyinde Yazıcızade kardeşlerin *Kara Davut, Necat'ül Miminin, Envar'ül Aşikin ve Muhammed Destanı*, sufi eğilimli çevrelerde ise Eşrefoğlu Rumi'nin *Müzekkin Nüfus* ile Muslihiddin'in *Mebahis'i İman* ve *Mebahis-i Salat*'ı bulunmaktadır. Bütün bunlar ilmihallerdir. Ancak etkileri Peygamberin hayat hikayesi olan Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ile pek kıyaslanmaz. Buna benzeyen diğer eseri de *Siyer'un Nebi*'dir. Yaygın bir dolaşıma sahip dini epik şiirler, destanlar arasında ise *Muhammed Destanı, gazavat-ı Ali der-Memleket-i Sind* ve *Bahr-i Umman* ve *Sanduk* sayılabilir. *Yusuf ve Züleyha* ise sayısız çeşidi olan aşk hikayeleri için ana modeli oluşturmaktaydı. Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*, İletişim Yay., İstanbul 1992, 15-16.

Gellner, Popüler İslam'ın öğretiden çok dinî coşkuyu vurgulayan ve aracılara dayanan bir form olarak kurumsallaştığını ifade eder.[30] Özellikle türbeler, Türk toplumunda yüzyıllardan beridir halk Müslümanlığının değişik özelliklerini sergilediği, İslam öncesi inanç ve kültlerin etkiler ve izlerinin gözlendiği dinî hayatın bir merkezi olarak kabul edilebilir.[31] Bu bağlamda evliya, ermiş, baba, dede, pir, abdal, gazi gibi çeşitli isim ve sıfatlar verilerek manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları yerlere, belli hacet, dilek, istek ve muratlarla yapılan ziyaretler çerçevesinde bir takım inanç ve uygulamaların ortaya çıktığı,[32] bunların bireylerin sosyo-psikolojik durumu etkileyen çok çeşitli faktörlere göre artıp-azaldığı söylenebilir. Buna göre türbe ve yatırlar, kriz ve bunalım dönemlerinde çaresizlerin, sıkıntıya düşenlerin bir umut ve güven kaynağı olarak hem bireysel hem de toplumsal fonksiyonları ile birer kült merkezi haline gelmektedirler. Türbe ve ziyaret fenomeninin dışında hayatın doğum, sünnet, evlilik ve ölüm gibi kritik aşamalarına özgü ve gündelik hayat rutinleri içinde inanılan ve uygulanagelen pek çok özellikler, geniş bir kültürel örüntü oluşturur.[33]

Tarihsel gelişimi içinde popüler dindarlığın sosyal çevresinin daha çok kırsal kesime ve göçmen topluluklara dayandığı bilinmektedir.[34] Türk toplumunun dinî kültür ve hayatı içinde, daha çok kentlerde eğitimli üst tabakalar arasında yaygın olan kitabi ve entelektüel dindarlığın etkisi, orta ve alt tabakalar ile kırsal kesime

---

[30] Ernest Gellner, *Postmodernizm, İslam ve Us*, Çev. Bülent Peker, Ümit Yay., Ankara 1994, 26.

[31] Eski Türklerdeki büyük ve kahraman atalarının ruhlarının yaşadığı ve gömüldüğü yerler ve ruhlarının takdisi, Müslüman Türklerde evliyanın ve büyük şehitlerin mezar ve türbelerini ziyaret ve oralara dua, adak ve dilekte bulunma şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bkz. Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 1997, 55.

[32] Ünver Günay-Harun Güngör-A.Vahap Taştan-Huzeyfe Sayım, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması*, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 132, Kayseri 2001, 10.

[33] Mesela bunlar arasında, "ölünün ruhuna hatim veya mevlit okutma, ölünün iskatını yapma, ölünün canı için yemek verme, cenaze ve mevlitlerde, arife ve bayram günlerinde evlerde buhur yakma, kandil gecelerini dini ağırlıklı olarak geçirme, nazara inanma, nazar değen kişiye kurşun dökmenin nazarı yok edeceğine inanma, Kur'an okunmuş suyun şifalı olacağına inanma, Hızır uğrayan eve bereket yağacağına inanma, evliya türbelerine dua ve dilek için gitme" gibi özellikler bulunmaktadır. Bkz. M.Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, 143.

[34] A.Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 1996, 16.

doğru gidildikçe azalmakta, bunun yerini sözkonusu yerleşim çevrelerinin yaşam tarzı ve kültürü ile işlevsel biçimde bütünleşmiş olan halk dindarlığı almaktadır. Özellikle ziyaret, adak, sufilik ve tarikat dindarlığının etkileri çeşitli halk inançları ve uygulamaları bağlamında yaygınlaşma zemini bulmaktadır.[35] Bu çerçevede halk dindarlığında teorik bilgi ve öğretiden çok pratiğe ve esrarlı olana, veli kültü temelinde aracılara, kurallardan çok coşku ve heyecana önem verilir. Ziyaret ve adakların ya da muska ve benzeri takıların kullanılması, gündelik hayat içinde karşılaşılan problemlerle bağlantılı olarak devreye girebilmektedir.

Halk dindarlığının kırsal kesim ile kentlerin çevresinde yaygın olduğu düşüncesi, merkez-çevre yaklaşımları altında analiz konusu yapılmıştır.[36] Öte yandan mistik, türbe, ziyaret ve adak göstergeleri altında temsil edilen halk dindarlığının büyük ölçüde toplumun modernleşmesine paralel olarak zayıflayacağı ya da tamamen ortadan kalkacağına ilişkin tezler, öngörülmeyen sonuçlar nedeniyle doğrulanmış değildir. Nitekim Türk toplumunda nazar, fal, büyü, muska, cin, peri, vb. inanç ve uygulamaların belli bir gelir ve öğrenim düzeyinden yoksun olanlardan ziyade hemen bütün toplumsal kesimler arasında yaygın olması dikkat çekmektedir. Değişen sosyo-kültürel şartlara bağlı olarak bu inanç ve uygulamalar da, yeni formlar ve görüntüler altında farklı işlevler kazanarak tezahür etmektedirler.[37]

Türkiye'de değişim sürecinin tarzı, kentleri özgün bir kent geleneğinin mekanı olmaktan ziyade farklı gelenek ve kültürlerin mücadele alanı haline

---

[35] Ü. Günay, *Din Sosyolojisi*, 538-539. Bu çerçevede sufilik veya tarikat dindarlığının yalnızca kırsal çevre ile alakalı bir fenomen olmadığını belirtmeliyiz. Öte yandan popüler dindarlık ile mistik dindarlık arasında da, yarı-sihri inanç ve uygulamalarla mistik inanç ve pratikler bakımından önemli sayılabilecek ayrımlar olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

[36] Bu konu için bkz. Celaleddin Çelik, "Değişim Sürecinde Merkez-Çevre İlişkileri ve Çevresel Dini Yönelimler", *İslamiyat*, cilt: 5, sayı: 4, 2002, 85-86.

[37] Ü. Günay, *Din Sosyolojisi*, 540. Öte yandan kırsal kesimde ziyaret yerleri etrafında oluşan kültürel geleneklerin en önemli özelliği bunların hala aynı form ve anlamda sürüdürülüyor olmasıdır. Buralar bayram, düğün, hıdırellez ve adak adama gibi belli dönemlerde yüzyıllardan beri sürdürülen uygulamalara sahne olmaya devam etmektedir. Bir örnek için bkz. Abdullah Kılıç, "Seyyid Veli Baba Sultan ve İsmi Etrafında Oluşan Adet, Gelenek ve İnanışlar", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Tüksev Yay., Ankara 2002, 611.

dönüştürdüğü için, kentsel hayat aynı zamanda popüler kültür ve dinin, yüksek kültür ve dinle karşılaştığı bir zemini oluşturmaktadır. Ancak bu karşılaşmada kentin yüksek kültür ve dini, kırsal çevreden ve taşradan gelmekle birlikte, geleneksel kodlarını kaybetmiş bir kültürün istilasına maruz kalmış konumundadır. Kabul edilmelidir ki hızlı kentleşme süreci, kentlerin fiziki ve kültürel kurumsallığının kaldıramayacağı bir göçü yaşamasına neden olmuştur. Formel ve kurumsal yapıların yerini alan *enformel oluşumlar* ve *tampon mekanizmalar* ile *yerel ağ ilişkileri*, kente özgü kültür ve hayat tarzının yerine geleneksel ile modern arasında yeni özgün kültürel yansımaları ortaya koymuştur.

Bu çerçevede bazı yaklaşımlar, kırsal ortamdan kente taşınan geleneksel-kırsal kökenli popüler dindarlığın, kent kültürünü istila ettiğini savunurken; bunun karşıtı sayılabilecek bir başka yaklaşım ise, modernleşme süreçlerinde popüler İslam'ın aslında, yüksek İslam'ın etki alanına girdiğini ve onu belirlediğini öne sürmektedir.[38] Kentli orta sınıfların düzen, kurallara uyma, sabır ve öğrenimi gerekli kılan değerlerinin, popüler dindeki coşkusal aşırılıklara ve diğer uygulamalara karşı bir tepki getirdiği söylenebilir. Ancak bu süreçte halk İslam'ının kırsal toplumsal tabanı aşınmış olsa da, kentsel toplumsal çevresi genişlemiş görünmektedir. Üstelik bu genişleyen çevrenin dindarlığı da artık geleneksel bir dindarlık değil, tamamıyla geleneksel ile modernin arasında kendine özgün nitelikleriyle popüler bir dindarlıktır. Kentlerin çevresinde oluşmuş gecekondu bölgeleri, popüler kültür ve dindarlığın ortaya çıktığı ve yeni formları altında kendini sürdürdüğü yerlerdir. Hayatın, öngörülen kentsel değer ve ilişkilerin dışında tamamen özgün bir kültürel ortam içinde sürdürüldüğü bu alanlarda, gündelik hayatın dinî rutinleri kaynağını geleneksel birikimden alsa da, artık algılama ve yorumlama tarzında gelenekselden bir farklılaşma söz konusudur. Kent

[38] Birinci yaklaşımda "elitlerin seküler kültürünü temsil eden merkeze karşı, geleneksel İslam kültürünü taşıyan çevre arasındaki ilişki ele alınmakta ve İslam dünyasında yükselen dinî canlanma ise, bu değişim sürecindeki periferinin merkezi kuşatması" olarak yorumlanmakta (Şerif Mardin); ikinci yaklaşım ise Gellner'in "halk İslam'ı-yüksek İslam ayrımını kentleşme ve modernleşme sürecindeki ilişkisini sarkaç nazariyesine göre açıklamasını ifade etmektedir. Bkz. Gellner, *age.*, 25-26, 31.

dindarlığının tarihsel arkaplanı içinde örüntüleşmiş zihniyet, davranış ve kurumlarını da etkisiz kılan bir süreçtir bu. Popüler dindarlık, en geniş düzeyde yeni kentlilerin bu yeni ortamda hayatlarını sürdürme için gösterdikleri varolma mücadelelerinin bir parçası olmakta ve geçmiş ile gelecek arasında yaşanan gündelik hayatın boşluklarını onun dinamizmine uygun bir şekilde doldurmaktadır. Ancak popüler dindarlık, içinde çok farklı yönelim ve anlayışları da barındırmaktadır; örneğin toplumsal hafızadaki güçlü konumu bütünleşme yönündeki eğilimleri desteklemekte, uyumsuzluk durumunda ise muhalif ve radikal çıkışları ise kimliklendirmektedir.[39]

Burada Gellner'in, İslam dünyasında modernleşme sürecinde gerileyen "Halk İslam'ı"nın aksine "Yüksek İslam" lehine bir dönüşüm yaşandığı şeklindeki dikatomik açıklamasına rağmen,[40] Türkiye'de kentleşme olgusunun dini hayata yansıması bu türden bir ikili sınıflandırmaya sığmayacak bir çeşitlilik göstermiştir. Ancak hepsinden önemlisi Türkiye'de kentleşme, "Yüksek İslam" ya da "büyük gelenek" olarak bilinen din anlayışı kadar, popüler dindarlığın da geniş bir yaygınlık imkanı bulduğu bir süreci ifade eder. Bu süreçte iç göçün aktörü olan göçmenler, kente her şeyden önce Anadolu'nun kırsal-geleneksel İslami dokusunu da taşımışlardır. Onlar varoşlarda kurumsal ve kamusal imkanların/hizmetlerin uzağında, merkeze karşı çevreselleşen bir popüler kültür atmosferiyle kuşatılırlar. Ancak bu kültürel yansımanın, tamamen bir *kopma* ya da *çözülme* anlamına geldiğini söylemek güçtür. Esasen o, her türlü yoksunluk ve mahrumiyete rağmen,

---

[39] Kuşkusuz bu etki diğer dindarlık kategori ve tiplerinde de kendini gösterebilir. Ancak popüler dindarlıkta bunun ortaya çıkması, popüler kültürün hem küreselleşmenin kimliklere yaptığı melezleştirici etkiye daha fazla açık olmasıyla, hem de bu süreçte gelenek ile modernizm arasında sıkışmış bulunan bir kültürel pozisyonu temsil etmesiyle ilgili görülebilir.

[40] Gellner'in bu tezini, Türkiye'de dinî grup ve hareketlerin faaliyetlerinde ortaya çıkan geleneksel olmayan görünümler desteklemektedir. Sûfî tarikatlarının örgütlenme tarzları ve faaliyet alanlarındaki çeşitlenme, büyük salonlarda verilen konferanslar, televizyon programları, kitle iletişim araçlarının kullanılması gibi özellikler geleneksel yüz yüze eğitim anlayışının yerini almakta, artan sosyo-ekonomik imkanlara bağlı olarak dinî yayınlar ve kurumsallaşma eğilim, dindar kitle içinde eğitimli kişilerin sayısını artırmaktadır. Elizabeth Özdalga, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam*, Çev. Y. Alogan, Sarmal Yay., İstanbul 1998, 113.

kentte bir şekilde hayatı sürdürebilmenin umudunu içeren bir yönelimi ifade etmektedir. Nitekim Türk kentleşmesinde gecekondu hayatının bir umutsuzluk ve çözülme boyutunda sorunsallaşmaması, Robert Kaplan tarafından da büyük ölçüde "Türk müslümanlığının dayanışmacı, bütünleşmeci tarihsel ve kültürel motiflerinin etkisine bağlanmaktadır."[41]

Halk Dindarlığı Unsuru Olarak Ziyaret Fenomeninde Farklılaşmalar

Modernleşme olgusu, popüler dindarlığa özgü bazı inanç ve uygulamaların halk katmanlarında yaygın olması gerçeğinde fazla bir değişikliğe yol açmamıştır. Sekülerleşme tezinin, modernleşen toplumlarda artan bireyselleşme ve rasyonalizasyonun dünyevileşmeye yol açacağı öngörüsüne rağmen,[42] geleneksel-popüler dinsel anlayış ve uygulamaların varlığını sürdürmesi, yeni teorik açılımları zorlayıcı bir gelişme olarak tartışılmaktadır. Bu anlamda Türk toplum ve kültür hayatında da belli bir süreklilik çizgisindeki halk dindarlığının, tarihten bugüne en yaygın ve somut göstergelerinden biri ziyaret fenomeni olmuştur.[43] Burada genel anlamda Türk halk dindarlığının önemli bir unsuru olan ziyaret fenomenine, özelde ise türbe ve kutsal addedilen mezarları ziyaret olayına değinmek istiyoruz. Böylece onun geleneksel halk dindarlığındaki yerine işaret etmekle birlikte, değişim ve modernleşme sürecindeki içerik ve formlarında ortaya çıkan farklılaşmalar üzerinde durulacaktır.

Günay'ın da belirttiği gibi: "Ziyaret fenomeni, yatır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi çeşitli adlarla anılan ve çoğunlukla kendilerine veli, evliya, eren, ermiş, zahit, alim, sofu seyyid, şeyh, gazi, mübarek, pir, dede, baba,

---

[41] Robert Kaplan, "The Coming Anarchy", The Atlantic Monthly, February 1994, Volume 273, No. 2;, pages 44-76.'dan akt. Reşat Kasaba, "Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernite", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, 27.

[42] Bkz. G. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 646.

[43] Bu durum sadece Anadolu'da değil Balkanlardan Türkistana kadar bütün Türk dünyasında İslamiyetin tasavvuf eksenli gelişmesiyle bağlantılı olarak yaygınlaşmış bir fenomendir. Özkan Açıkgöz, "Türk Müslümanlığının En Belirgin Vasıfları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat-2004, S.148, 176.

abdal, yahut şehid gibi çeşitli isim ve sıfatlar verilerek manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlere, belli ihtiyaç, dilek, istek ve muratlarla yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşmuş bulunan inanç ve uygulamalardır.[44] Ziyaret yerlerinin[45] ise cezbedici ve ürkütücü esrarengiz yönleriyle kutsalı temsil eden sembolik objeler olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle kutsalın kendisinde tezahür ettiğine veya onunla bir şekilde ilişkisi olduğuna inanılan şeyler ziyaret fenomeni kapsamına girerler. Ziyarete konu olan objelerin çok önemli bir kısmı, efsanevi ve menkıbevi kimliklerin ardında yer alan şahsiyetlerin mezarlarıdır. Kendileriyle ritüele uygun bir irtibatın kurulması sayesinde faydasının dokunması beklenir. Ziyaret fenomeninin sürekliliği, onun karakteristiğinde yer alan ve insanları cezbeden gizemli metafizik boyuttan kaynaklanmaktadır. Ziyaret yerlerinin kutsalın ve olağanüstünün tezahür mekanları olması, onları cazibe merkezleri haline getirmektedir. Ancak halkın türbe ve mezarlara yönelik ilgisini formüle eden şey, sözlü rivayetler ağında güç bulan halk dindarlığı bağlamıdır. Bu anlamda geleneksel halk dindarlığı, bir takım menkıbe ve kerametlerle kendilerine üstün manevi güç, feyz ve bereket olduğuna inanılan kişilerin mezar ve türbelerini ziyaret mekanı olarak kutsallaştırıp meşrulaştırılmasını sağlamaktadır.[46]

Ziyaret fenomenini sürekli kılan nedenlerden biri de dede, eren, evliya vs. adlarla anılan şahsiyetlerin Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynayan tarihsel kahramanlar ve dinsel figürler olmasında yat-

---

[44] Ü. Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 10.

[45] Ziyaret yerlerini kendi içinde çeşitli özelliklerine göre ayırmak mümkündür. Buna göre yapılan bir tasnifte şu ayrımları görüyoruz; 1) Dini hiyerarşiye göre (sahabe, şeyh, seyyid), 2) Kutsal sayılara göre (üçler, yediler, kırklar), 3) Fonksiyonlarına göre (hastalık, iş, eş, dilek vb), 4) Şifa yöntemlerine göre (susyundan, toprağından, özel translarda şifa verenler), 5) Yapılan işlemlere göre (kurban, adak, saçı), 6) Tabiat örtüsü ile ilgili (ağaç, mağara), 7) Mucize ve efsanesi ile bilinen (ışık saçan vd.), h) Diğer yatırlar (Horasan erleri, İslam öncesi, tarihi yadigarlar). Bkz. Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, Sivas 2002, 12-13.

[46] Ü. Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 82, 103.

maktadır.[47] Onların varlığı, üzerinde yaşanılan toprağı da kutsal bir anlam halesinin içine çekmektedir. Böylece onlar toplumsal varlık ve kimliğin bu topraklara aidiyetini belgeleyen manevi güç kaynakları olarak, halk dindarlığı formlarında yaşamaya devam ederler. Onlar geçmişte olduğu gibi modern zamanlarda da çeşitli bireysel ve toplumsal sorunlarla ilgili olarak, hatta sosyal kriz ve savaşlar esnasında sahneye bazı fonksiyonları icra etmek üzere çıkarlar.[48] Burada formel ya da yapısal unsur sabit kalmakla birlikte, ona atfedilen anlam ve işlev zamanın getirdiği yeni sorunlarla birlikte değişmektedir.

Ziyareti sürekli kılan diğer bir faktör de, onun halk kültürü içindeki esas unsurlardan biri olması gerçeğinde yatar. Ziyaret, gündelik hayatın kültürü içinde bir halk dindarlığı fenomeni olarak kurumsallaşmıştır. Esasen o, tarihsel gelişimi içinde resmi, kitabi dinin kendisine olumsuz yaklaşmasına ve sürekli olarak eleştirilerine maruz kalmasına rağmen, halk kültür ve dindarlığı içinde örf, adet ve geleneklerle karışmış olarak hep varolmuştur.[49] Üstelik onu çoğu zaman 'hurafe', 'şirk' ve 'sapkınlık' olarak görme eğilimi yalnızca kitabi dindarlıkla sınırlı kalmamış, zamanla İslam dünyasında özellikle arınmacı selefi akımların kendi düşüncelerinin odak noktasına yerleştirdikleri temel bir eleştiri unsuru olmuştur. Yani halk dindarlığının pek çok unsuru, panislamist modernleşmeci aydınlar tarafından da, Batı karşısında geri kalmaktan kültürel yozlaşmaya kadar bütün olumsuzlukların kaynağındaki geçmiş kültürlere ait bir bakiye olarak vurgulanmıştır.

Ziyaret fenomeninde kendini gösteren süreklilik özelliği, onun tarihsel gelişim içinde ilişki kurulan din ve inançların katıldığı bir sentezi ifade etmesiyle

---

[47] Ziyaret geleneğinin İslam öncesi atalar kültüne kadar uzanan köklü bir anlayışın uzantısı olarak ta yorumlanmaktadır. Bkz. Erman Artun, "Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Tüksev Yay., Ankara 2002, 30, 37.

[48] Sosyo-ekonomik ve kültürel bunalım ortamları, kişilerin iç dünyalarının derinliklerinde teskin edici ilahi bir dokunuşun veya esintinin işaretlerini aramanın yoluna düşebilir. Nitekim 1974 Kıbrıs barış harekatı ile ilgili olarak cephede savaşan Türk askerlerinin anlatımlarına izafeten aktarılan, ilahi gücün manevi destekleriyle ilgili çeşitli rivayetler, bu dönemi yaşayan kuşakların duymaya alışık olduğu çok bilinen bir örnektir.

[49] Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 106-107.

de ilgilidir. Ziyaret dindarlığı, eski Türk dini ve kültürüne ait inanç ve uygulamaların,[50] başka kültürlerle girmiş olduğu etkileşim neticesinde ve özellikle Anadolu'da dini-tasavvufi bir potada senteze uğrayarak günümüze kadar uzanan özgün bir sosyo-tarihi gerçekliği yansıtır. Nitekim Tanyu, bu bileşim içinde animizm, atalara tapınma, ağaç kültü, ölü, dağ, ateş, kurban, taş-kaya kültü, büyü, fal ve hayvanlarla ilgili inançların da bulunduğu çok farklı unsurlara işaret eder.[51]

Ziyaretler bir takım maddi imkansızlık ve hastalıklar karşısında kendini çaresiz gören insanlar için bir tür sığınak ve çözüm mercii gibi işlev görmeye devam etmektedirler. Ancak bu tür mahrumiyet veya mağduriyet pozisyonlarının dışında da insanları ziyarete çeken bir takım gerekçeler bulunmaktadır. Evlenme, sünnet, çocuk sahibi olma, iş ve başarı ihtiyacı, malk-mülk edinme ve geçiş bunalımları gibi hayatın kritik safhalarında bir güven ve ümit kaynağı olarak fonksiyon görmektedirler. Bu anlamda ziyaret yerlerini belli konularda ihtisaslaşmış bir halde görmek de mümkündür.[52] Buna göre örneğin fiziki ve psikolojik rahatsızlıklar ve hastalıklarla ilgili; kısmet-kader açılması; ev-araba, mal-mülk edinme, rızkın genişlemesi, bereket ve verimin artması; başarı-prestij ihtiyacı; doğal ve sosyal afetlerden korunma ve kötü alışkanlıklardan kurtulmak gibi değişik başlıklarda toplanan amaçlara göre ziyaret mekanları tercih edilebilmektedir. Anlaşılan ziyaret fenomeni salt kriz ve bunalım anlarında değil, gündelik hayatın rutin geçiş ve karar eşiklerinde de önemli fonksiyonlarıyla ihtisaslaşmış durumdadır. Öte yandan ziyaretlerde uyulması gereken bazı yasaklar ile usul ve uygulamalar da sözkonusudur.[53] Ziyaretin ritüeli belli zaman ve dönemlerin gözetilmesini, orada uygulanagelen adetlerin yerine getirilmesini öngörür. Geniş bir

---

[50] İslamiyet öncesi şamanizmde kamların olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inancın, islamiyetten sonra veliler için sürdüğü anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, TTK Yay., Ankara 1997, 11; Ünver Günay, "Türk Dünyasının Din Önderleri Tipolojisi", *Avrasya Etütleri Dergisi*, No: 21, Kış-2001, 129.

[51] Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, AÜİF Yay., Ankara 1967, 301.

[52] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 5. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul 1999, 123-127.

[53] Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 86-87, 88.

çerçevede yer alan ziyaret uygulamaları; dua etmek, Kur'an okumak ve namaz kılmak gibi ibadet amacıyla yapılanlar; kurban kesmek, adak adamak, helva dağıtmak vb. yiyecekleri dağıtmak ve paylaşmak şeklinde yapılanlar; türbeye çaput, bez bağlamak, mum yakmak, kutsal sudan içmek, toprak almak, para bırakmak, delikli taştan geçmek gibi nesnelerle ilgili yapılanlar; türbeye kadını-çocuğu satmak, mezarın etrafında dönmek, sünnet olacak çocuğu getirmek vb. kişilerle ilgili fiiller olarak belli başlıklar altında toplanabilir[54] Bununla birlikte ondaki kitabi olmayan informel halk dindarlığı boyutu, çok belirleyici ve sınırlayıcı bir kurallar çerçevesi dayatmaz.

Ziyaret fenomeni bireysel yönelimlerin konusu olmakla birlikte, fonksiyonel boyutları bakımından toplumsal düzeyde yansımalara sahiptir. Zira o belli bir sosyo-kültürel ortamda varolmakta ve sürmektedir. Dolayısıyla ziyaret olgusu belli ölçüde öteki toplumsal olaylarla bir karşılıklı etkileşim içine girmekte, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin durumuna göre artıp-azalmakta, çeşitlenip yeni anlam ve formlar altında görünmektedir.[55] Ziyaretin kişisel davranış düzeyinde yasaklara uymak ve ahlaki kuralları çiğnememek gibi etkileriyle sosyal boyuta uzanan bazı fonksiyonlarından sözedilebilmektedir.[56]

Ziyaret olgusu, sosyo-ekonomik düzey ve gelir yükselmesi, eğitim ve kültür imkanlarının artışı ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi faktörlere bağlı olarak insanların zihniyet ve dünya görüşlerinde meydana gelen değişmelerden etkilenmiştir. Hızlı kentleşme ve sanayileşme gibi değişme dönemlerinde gündelik hayatın modern seküler bir kültüre dönüşünü gösteren önemli gelişmelerle birlikte, türbelere olan ilgi aynı ölçüde zayıflamamıştır. Bu durumu, her türlü teknolojik ve bilimsel gelişmeye rağmen, varoluşsal ve toplumsal sorunların devam etmesi, hatta tüketim toplumu temelinde yeni sorunlar ve hızlı değişmelerin yarattığı bunalımların ortaya çıkması bir ölçüde açıklayıcı olabilir. Ancak Türk toplumu

---

[54] Ziyarette yapılması gerekenlerle ilgili olarak bkz. Günay, 88-90; İskender Oymak, *Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Kubbealtı Yay., Malatya 2002, 141-144.

[55] Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 91, 105.

[56] Günay vd., 106.

gerçeğinde yaşanan gelişme bundan biraz daha farklıdır. Türkiye'de kentleşme ve sanayileşmede kurumsal ve fiziki gelişmenin eşzamanlı yürümemesi, değişimin kişilik katlarında ve kültürel boyutta uyumsuzluk, farklılaşma ve çatışmalara yol açacak şekilde gerçekleşmesi; özellikle sosyal bir hareketlilik içinde olan kişileri kendi bireysel güçlerine ve kurumsal mekanizmalara güven duymaktan çok, informel dayanışma ve ağ ilişkilerine yöneltmiştir. Bireysel güven ve güç kaynaklarını kazanamayan, kurumsal işleyişe katılamayan ya da onu kullan(a)mayan kesimler, yeni ağ ilişkilerine yönelmekle birlikte, uğrak noktası olarak türbeleri de gözardı etmemişlerdir. Bu durumu tasavvuf ve tarikat gibi dinsel temelli cemaatleşme ve ağ ilişkilerine olan yoğun ilgi artışıyla bağlantılı bir gelişme olarak da düşünmek mümkündür.

Öte yandan kitle iletişim araçları, ziyarete ilişkin uygulamaları kamuoyunun önüne taşıdıkça, ziyaretçilerde ziyaret fenomenine resmi-kitabi din anlayışının yönelttiği olumsuz ve eleştirel tavrından kaynaklanan sakınma ve çekinme tutumlarının ortadan kalktığını görmek şaşırtıcı olmamaktadır.[57] Bütün bunlarla birlikte kadınların ziyaret fenomenindeki önemli ağırlığı adeta hiç değişmemektedir. Günay vd.nin çalışmasında da işaret edilen, kadınların ziyaret fenomeninde ki katılım yoğunluğu (%90), kadınların erkeklere göre daha fazla bu tür inanışlara sahip olma ve başvurma eğiliminde olduğu konusunda ki genel varsayımlarla[58] uygun bir tespit olmuştur. Ziyarete yönelen insan tipolojisinde öne çıkan figürde, daha çok "yaşlı", "belli bir eğitim ve kültür düzeyinden yoksun", "toplumun alt tabakaları ve düşük gelir düzeylerine mensup", "kadınlar" temsil olunmaktadır. Bu tipolojinin gerçekliği bütünüyle kuşatıcı olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir, zira tipolojinin dışında kalan çok farklı kesim ve düzeylerden insanların da türbe ziyaretine katıldıkları anlaşılmaktadır.[59]

---

[57] İstanbul'da her yıl Ramazan ayının başlamasıyla birlikte Oruç baba türbesinde toplanan çok geniş bir kitlenin medyatik bir şova dönüşen türbe ziyareti hatırlanmalıdır.

[58] Mensching, kadınların erkeklere göre daha fazla halk inançlarına eğilimli olduklarını belirtmektedir. Bkz. Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya 1994, 140-142.

[59] Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 92-93.

Kırsal kesimden kentlere göç eden ve değişimin etkilerini hem fiziki hem de kültürel anlamda yaşayan göçmenler arasında yaptığımız bir araştırmada, halk dindarlığının çeşitli göstergeleri olan, "büyüye, muska yazdırmaya, kurşun döktürmeye, cin çarpmasına, yatır, türbe ziyaretine ve nazar, göz değmesine inanma ve uygulamalara katılma" gibi eğilim ve uygulamaların yaygın olduğu gözlenmiştir. Bunlar arasında en büyük katılımın ise özellikle türbe ve yatır ziyaretinde ortaya çıkması (%52,5), onun Türk halk dindarlığının en belirgin boyutlarından biri olduğu konusundaki açıklamaları destekleyicidir.[60] Burada daha çok kırsal kesimde sözlü rivayetlere dayalı bir halk dindarlığı bağlamında etkili olan "ziyaret fenomeni"nin, şehirlerde de kutsalla irtibatı sağlamada aracıya ihtiyaç duyanlar için belli anlamlar taşımaya devam ettiği anlaşılmaktadır.[61] Özellikle kentsel eşitsizliklerin yarattığı sosyo-psikolojik gerilim ve bunalımların kişilerde yarattığı umutsuzluk ve güven krizleri, psikolojik ve moral motive edici örtük işlevlere sahip olması nedeniyle bu anlamda türbeleri de uğrak yerleri arasında tutmaya imkan vermektedir. Elbette burada onun kutsalla irtibatı sağlama fonksiyonunun, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel konum değişiminden kaynaklanan psikolojik ve kültürel sarsıntıların yol açtığı ızdırabı hafifletmeyi de içerdiği gözardı edilmemelidir. Bu bağlamda türbe ziyaretleri, çaresizlik içinde bırakan sorunlara çözüm arayışının yanında, yabancılaştırıcı kent ortamında kendini zayıf ya da mağdur durumda görenlerin korunma ve sığınma gereksinimlerine cevap verme potansiyeli de taşımaktadır.[62]

---

[60] Araştırmada kırsal kökenli göçmenlerin %17,7'si büyüye, %26,1'i muska yazdırmaya, %8,9'u kurşun döktürmeye, %4,7'si cin çarpmasına, %52,5'i yatır, türbe ziyaretine ve %46,6'sı nazar, göz değmesine inandığını ve uygulamalara katıldığını ifade etmişlerdir. Bkz. Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2002, 213.

[61] Ziyaret fenomeni ile ilgili olarak bkz. Ü.Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 104-107.

[62] Diyanetin türbelerle ilgili hazırladığı bir rapora göre Türkiye'de ziyaret dindarlığının ne ölçüde yaygın bir fenomen olduğu anlaşılmaktadır. Rapora göre Türkiye'de 1263 türbe olup, bunlar kendi aralarında halkın ziyaret nedenlerine göre ihtisaslaşmışlardır. Raporda ayrıca, Diyanetin uyarı amaçlı olarak türbelere asılmak üzere hazırlatıp valiliklere gönderdiği, ama bir etki gücü olmadığı anlaşılan şu işlemlere dikkat çekilmektedir: "Türbe ve yatırlardan medet-şifa umulmaz, adak adanmaz, kurban kesilmez, mum yakılmaz, bez-çaput bağlanmaz, taş-para yapıştırılmaz, eğilerek ve emekleyerek girilmez, para atılmaz, yenilecek şeyler bırakılmaz, el-

Kentlerin tarihsel-kültürel geçmişi, ziyaret yerleri ve sayısının yoğunluğu, popüler dindarlığın toplumsal tabanında da genişlemeye yol açan bir durumdur. Yapısal bakımdan ziyaret yerleri, çeşitli dilek, istek ve amaçlarla insanları kendilerine çekmektedirler. Ziyaret yerlerinin hastalık, doğal afetler gibi bireysel ve toplumsal sıkıntılarla, hayatın evlenme, iş edinme ve çocuk sahibi olma gibi kritik anlarında bir güven ve ümit kaynağı olarak işlev taşımalarını[63] göz önünde tuttuğumuz zaman, onun hızlı değişme dönemlerinde genişleyen popüler ilginin konusu olacağı açıktır. Dolayısıyla ziyaret fenomenindeki sosyo-psikolojik ve kültürel etkenlerin ağırlığı, onun sadece sosyo-ekonomik güvencesizlik ve yoksunluk içinde bulunan kesimlerle sınırlı kalmayan bir cazibeye sahip olduğunu göstermektedir.

Popüler dindarlığın belirsizlik ve imkansızlıklardan kaynaklanan endişe ve kaygılara yönelik fonksiyonları, onu sadece toplumun belli kesimlerine özgü bir yönelim unsuru olmaktan çıkarmaktadır. Bilindiği üzere dindarlığın bu tarzında özellikle kötülük problemine odaklanmış bir temel bulunmaktadır. Kentsel eşitsizliklerden kaynaklanan sosyo-kültürel ve ekonomik yoksunluk duyguları, göçmenler açısından aşılması gereken belli kaygı ve sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Popüler dindarlık, göçmenlerin ve kentleşmenin çarpık gelişiminden etkilenen bütün kesimlerin katıldığı popüler kültürde olduğu gibi, gündelik hayat içinde karşılaşılan sorunlara çözüm arayışlarının bir yansımasıdır. Türk toplumsal hayatında dini yaşayışın genellikle sınıflar arasındaki farkı kaldırmaya yönelik eşitlikçi boyutu, popüler dini kültürde de hakim bir desendir. Müslüman Türk toplumunda gündelik yaşamın büyük ölçüde dini yaşam stratejileri tarafından belirlendiği göz önünde tutulursa, belli dini kültürel örüntülerin geniş bir halk kesimi tarafından paylaşılması eşitlikçi bir boyutun da hakim olmasını getirmektedir.[64] Popüler dindarlığın bu bağlamda eşitlikçi eğilimleri ile de, halkın belli özlem ve umutlarını

---

yüz sürülmez, türbe ve yatırların etrafında dönülmez, türbelerin içinde yatılmaz." Mehmet Çetingüleç, *Sabah Gazetesi*, 21.11.2001.

[63] Bkz. Ü.Günay vd., *Ziyaret Fenomeni*, 105-106.

[64] Ş. Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*, 17.

karşılamaya yönelik bir potansiyel taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan popüler dindarlık, içerik olarak her zaman ideolojik bir kırılmayı ya da tepkiyi ifade eden fundamentalizme de karşıt bir konumdadır. Fundamentalizm, popüler dindarlığın aksine astroloji, büyü ve yaygın halk inançlarının tavizsiz muhalifi olarak, daha çok doktrinal ortodoksiye sıkı sıkıya bir bağlılığı öngörür. Ancak ikisinin de modern kültürün bir hastalığı ya da patolojik görüntüsü olarak ele alınması, aralarında bazı benzerliklerin de bulunduğunu göstermektedir. Fundamentalizmin, modernizasyon sürecine düşmanca tepkiler doğuran toplumsal krizlerle bağlantısı, bir bakıma aynı koşullar içindeki popüler dinin de bu tepkiselliğe ortak olacağı düşüncesini uyandırmaktadır.[65] Sonuç olarak belirtilmelidir ki Türk toplumunda öne geçen dinin bütünleştirici fonksiyonları, popüler dindarlıkta da bu türden tepkisel eğilimler yerine hızlı değişimden kaynaklanan zorlukları aşmada ve kültürel uyumda işlevsel boyutları önemli kılmıştır.

Sonuç

Hayatı ve varoluşu anlamlandırmada temel referans ve meşrulaştırma yollarından biri olan dinsel sistem, toplumun farklı kesim ve kategorilerinde farklı tarzlarda algılanmakta ve yaşanmaktadır. Halk dindarlığı, tarihsel ve yapısal olarak kitabi olmayan, bilgi boyutu ve teolojik tartışmadan ziyade ritüalistik yönü öne çıkaran, mistik, gizemli, karizmatik kişiliklerin etrafında şekillenen bir sürekliliğe sahiptir. Halk dindarlığının yapısal özelliklerinde öne çıkan bazı eğilimler değişmezlik gösterirken, onunla ilgili anlayış, uygulama ve bağlılık biçimleri toplumsal koşullara bağlı olarak değişebilmektedir.

Ziyaret dindarlığı, kökeni İslam öncesi inançlara kadar uzanan, geleneksel halk dindarlığı içinde çeşitli ritüel ve uygulamalarla süreklilik kazanmış bir fenomendir. Bunun dışında ziyaret fenomeni, toplumsal değişmenin hızına ve şekline bağlı olarak gerek yapısal, gerekse onunla ilgili ritüel özelliklerinde bazı farklılaşmalara sahne olmaktadır. Bunda değişimin kişilerde yarattığı sosyo-

---

[65] R. J. Wuthnow, "Din Sosyolojisi", 82.

psikolojik sorunlar ile yeni krizler ve yeni ihtiyaçlar belirleyici olurken, bu durum ziyarete yönelmiş insanların sosyal profilinde de farklılaşmalara yol açmaktadır. Esasen halk dindarlığı içinde ziyarete yönelen insan tipi daha çok yaşlı, eğitim-gelir düzeyi düşük kesimler ve kadınlarda temsil olunurken, değişim sürecinde bu tipolojinin daha esnek bir hale gelerek, diğer toplumsal kategorileri kuşatma eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim değişim sürecinde şekillenen popüler dindarlığın temelinde de, Türk toplumunun gündelik hayatı içerisindeki halk kültür ve dindarlığına özgü sağduyu, dünya görüşü ve gelenekler bulunmakla birlikte, onun bileşimine küreselleşen modern dünyanın yeni değer ve yönelimlerinin de katıldığı anlaşılmaktadır.